

DOI: 10.26565/2786-5312-2025-101-04

УДК 81'373.421'371

Л. С. Піхтовнікова

Доктор філологічних наук, професор, професор кафедри романо-германської філології ХНУ імені В.Н. Каразіна; професор кафедри східних мов та міжкультурної комунікації ХНУ імені В.Н. Каразіна; e-mail: lpichtov@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-0653>; GOOGLE SCHOLAR: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=de&authuser=3&; RESEARCH GATE: https://www.researchgate.net/profile/Lidiya_Pichtownikowa

Контекстуальна синонімія: підходи до виокремлення і лінгвокогнітивного аналізу

У статті зроблено огляд стану сучасних досліджень явища контекстуальної синонімії (КС), відзначено складну системність і структуру цього явища. На наш час ще не існує завершеного аналізу у цьому напрямку. Визначено наукові підходи різних авторів до дослідження КС: семіотичний, лінгвокогнітивний, лінгвостилістичний.

У цілому, в роботі зроблено наголос на фреймовому аналізі КС як різновиду лінгвокогнітивного підходу, оскільки фрейм унаочнює складну схему пошуку КС у тексті, їх трактування, виявлення їх спільної семи, визначення референта КС, пояснення ролі КС у виявленні глибинного підтексту в змісті тексту. Особливу увагу зосереджено на приєднаній процедурі у фреймі, яка дозволяє детально та наочно виявляти і аналізувати всі ці важливі фактори.

Розглянуто також парадоксальний тип контексту, з якого неможливо визначити референта КС; у такому випадку виявлення КС і глибокого підтексту парадокса наочно визначає фреймовий аналіз. Відзначено, що для правильного декодування контекстуальних значень слів і виразів необхідно встановити тип контексту, яким активуються значення, тому в роботі наведено перелік і характеристики типів контексту. У підсумку в цей перелік додано ще один тип – парадоксальний контекст.

Окреслено загальні правила впорядкування синонімів за їх відстанню від першого, номінативного синоніма, але ця схема є придатною лише для лексичних синонімів; для КС їх впорядкування можливе лише за допомогою класифікації їх референтів.

Перспективи розвитку цієї та інших праць обраного напрямку – подальше формування загальної теорії КС, вивчення контекстуальної синонімії у різних типах контексту з урахуванням їх структури, композиції. Системне впорядкування теорії КС потребує залучення нових наукових парадигм – системного аналізу, теорії мовних фільтрів, кваліметрії, лінгвосинергетики.

Ключові слова: контекстуальна синонімія, концептуальна метафора, лексична синонімія, приєднана процедура, референт, спільна сема, табличний фрейм, тип контексту.

Як цитувати: Піхтовнікова, Л. (2025). Контекстуальна синонімія: підходи до виокремлення і лінгвокогнітивного аналізу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, (101), 42-50.

DOI 10.26565/2786-5312-2025-101-04

In cites: Pikhovnikova, L. (2025). Contextual synonymy: approaches to identification and cognitive analysis. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching*, (101), 42-50.

DOI 10.26565/2786-5312-2025-101-04

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Робота присвячена дослідженню механізмів утворення і функціонування контекстуальних синонімів (КС) у дискурсі. Розглянуто переважно когнітивні чинники існування КС, включаючи їх фреймове представлення та аналіз.

Можна відзначити постійний інтерес лінгвістів до явища синонімії, що пояснюється практичними потребами, а також тим, що синоніми можуть бути як матеріалом, так і частиною методики дослідження, а ще окремим питанням по відношенню до більш загального (під час розгляду семантики у цілому). Взагалі, явище синонімії у мові й мовленні є системним і досить складним. Ця система складається з різних видів на рівні мови (синоніми лексичні, синтаксичні, морфологічні, фразеологічні), на рівні дискурсу (текстові та контекстуальні синоніми). Вивчають синонімію у лінгвістиці тексту і дискурсу, в когнітології, в науках про вимірювання ідентичності або розбіжності синонімів. У системі синонімії міститься і таке складне поняття як контекстуальна синонімія. Однак, незважаючи на досить широке коло досліджень, загальна теорія КС залишається незавершеною.

А к т у а л ь н і с т ь роботи зумовлена провідною роллю контекстуальної синонімії у мові й мовленні, у суттєвому збагаченні використання мовних засобів художніх творів. Очевидною є також недостатність на наш час наукових розробок щодо утворення і функціонування контекстуальних синонімів. Наукова новизна полягає у застосуванні фреймового аналізу до досліджень КС, подальшої універсалізації такого аналізу, у когнітивному аналізі особливостей виявлення КС у художніх, публіцистичних, а також у парадоксальних контекстах. О б ’ є к т о м дослідження є контекстуальні синоніми в різних типах тексту, переважно в художніх та публіцистичних. П р е д м е т о м дослідження є механізми виявлення КС контекстах та їх семантична характеристика. М а т е р і а л о м для дослідження слугують німецькі художні та публіцистичні тексти. Для тлумачення явищ синонімії використано також парадоксальне висловлення із термінологічної енциклопедії «Сучасна лінгвістика» та приклад із статті у літературознавчому словнику. М е т о ю дослідження є висвітлення причин застосування КС у мові і мовленні на прикладах художніх та публіцистичних текстів, а також аналіз критеріїв виявлення КС. З а в д а н н я м дослідження є: опис природи і властивостей КС; визначення критеріїв виявлення КС у текстах; висвітлення ролі КС у збагаченні мовлення у художніх, публіцистичних текстах.

Необхідно відзначити зростання в останні десятиліття уваги дослідників до проблематики контекстуальної синонімії [1; 13; 14; 15].

Низка праць І. Казимір присвячена висвітленню явища контекстуальної синонімії з точки зору семі-

отики, деривативних перетворень виразу певного змісту, врахування екстралінгвальних умов існування КС: розглянуто основні механізми утворення і виявлення спільних сем у синонімах [3]; проведено вивчення синонімії через дію екстралінгвальних факторів [5]. У праці, присвяченій категорії контекстуальної синонімії у зв'язку з концептуальною метафорою, панують близькі нам ідеї щодо спільної семи групи синонімів, які далі можна вивчати як концепт. У мовленні він може бути вираженням і прямо, і концептуальною метафорою, яка у цьому випадку часто співпадає з КС [4].

У фундаментальній роботі Судді А.М. [15] ретельно досліджується у когнітивному і прагматичному аспектах контекстуальна синонімія прикметників у німецькомовних художніх текстах. Для когнітивних досліджень залучено фреймовий аналіз КС.

Досліджено зв'язок, взаємну зумовленість зазначених аспектів у художніх текстах, їх системний вплив на формування художнього дискурсу. У цій праці важливим є висвітлення ключових питань вираження контекстуальної синонімії у мові й мовленні: КС розглянуто як особливий тип лексичних відношень, визначено лінгвістичний статус і структуру таких відношень; проведено більшу деталізацію контекстуальної синонімії прикметників у межах різних іменних груп. Досліджено також роль контекстуальних синонімів-прикметників у створенні стилю, їх вплив на когезію, когерентність тексту, на утворення поляризації смислів у текстах.

У цілому, контекстуальним синонімам приділено набагато менше уваги ніж лексичним; зацікавленість мовознавців цим явищем починає зростати лише останнім часом. Однак у цих роботах вже висвітлено достатньо широке коло питань. Відзначимо також спроби осмислення природи контекстуальної синонімії, її роль в утворенні й організації тексту та ідіостиля письменника як «точки доступу» до осмислення ментального простору мовця, його мовної картини світу.

Розгляд феномену контекстуальних синонімів вимагає перегляду цілої низки факторів, як власне лінгвістичних, так і позамовних, що спричиняє комплексний розгляд і відповідний синтез методик та підходів. Це зумовлює їхнє взаємопроникнення, тому важко виокремити підхід або методику, які б домінували у дослідженні контекстуальних синонімів. У цілому, системна теорія КС у наш час ще далека від завершення, тривають наукові студії, у яких відкриваються перспективи досліджень цього напрямку.

2. ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ СИНОНІМІВ

Контекст утворюється при наявності семантичної та комунікативної єдності певного текстового елементу із текстовим і ситуативним ото-

ченням як показником значення і функціональної ваги цього елемента [12, с. 252]. Отже, контекст є закінчений у смислового значення відрізок письмового/усного мовлення, який дає можливість точно встановити значення окремого слова чи виразу, що міститься у цьому відрізку. Наприклад, смисл слова *земля* є багатограним, він виявляється у контексті його застосування – *земля* може бути ґрунтом, назвою географічної території, духовним поняттям родини, батьківщини.

Вивчення синонімії, зокрема контекстуальної, потребує продовження. У науковій літературі ще не відображено роль мовних фільтрів у породженні синонімів, ще не досліджені способи вимірювання синонімії за допомогою методів та ідей інших наук, наприклад, фреймового аналізу, кваліметрії.

У якості компонентів виокремлення контекстуальної синонімії, зокрема контекстуальної, покладено семантичну (наявність хоча б однієї спільної семи) та функціональну спільність слів та сполучень, а також спільність контекстуального денотата (референта). Контекстуальна синонімія відрізняється від мовної тим, що спільна сема не реєструється у словнику, а виводиться під час аналізу. Отже, під час виокремлення будь-якої групи синонімів необхідно, по-перше, знайти їх спільну сему, тобто, основне, первісне значення цих слів чи виразів. Але у випадку контекстуального синоніма ця спільна сема виявляється тільки з контексту і тільки при виявленні в контексті об'єкта, референта, який характеризується цим контекстуальним синонімом [15, с. 31].

Наведемо приклади такого аналізу.

1. Т. Г. Шевченко пише про трудових матерів у сім'ях кріпаків, що вони «*породжують дітей, на світ їх приводять*». А коли у нього йдеться про царів та панів, то «*породження*» називається – «*мати-сука щенила, з яєць лупились*» [6, с. 386]. Вирази *щенила, з яєць лупляться* стають зрозумілими лише в контексті, де йдеться про царів та панів, отже, референтом цих контекстуальних синонімів є діти в цих сім'ях. Без визначення цих референтів неможливо зрозуміти, що ці синоніми характеризують «*породження*» дітей у таких сім'ях. *Щенитись, вилупитись з яєць* може відноситись і до собак, птахів. Всі ці синоніми, і лексичні, і контекстуальні, у Т. Г. Шевченка (*породити, привести у світ, вилупитись, ощенитись*) мають спільну сему – *породження*.

2. На початку розповіді Е. Т. А. Гофмана «Панна Скюдери» йдеться про те, що серед ночі хтось *стукав, тарабанив, грюкав, гупав у двері, аж луна пішла у сінях* («...в двері того будиночка хтось так *затарабанив*, що аж *луна пішла в сінях*»; «Коли вона почула те *грюкання в двері*»; «А в двері все *стукали*»; «...коли той *стукіт* на мить припинявся»; «...хто там серед ночі так *гупав в двері*») [16, с. 1 - 2].

Spät um Mitternacht – im Herbste des Jahres 1680 – wurde andieses Haus hart und heftig angeschlagen, dass es im ganzen Flur lautwiderhallte. – Baptiste, der in des

Fräuleins kleinem Haushalt Koch, Bedienten und Türsteher zugleich vorstellte, war mit Erlaubnis seiner Herrschaft über Land gegangen zur Hochzeit seiner Schwester, und so kam es, dass die Martinieri, des Fräuleins Kammerfrau, allein im Haus noch wachte. Sie hörte die wiederholten Schläge, es fiel ihr ein, dass Baptiste fortgegangen und sie mit dem Fräulein ohne weitem Schutz im Hause geblieben sei; aller Frevel von Einbruch, Diebstahl und Mord wie er jemals in Paris verübt worden, kam ihr in den Sinn, es wurde ihr gewiss, dass irgend ein Haufen Meuterer, von der Einsamkeit des Hauses unterrichtet, da draußen tobe, und eingelassen ein böses Vorhaben gegen die Herrschaft ausführen wolle, und so blieb sie in ihrem Zimmer zitternd und zagend und den Baptiste verwünschend samt seiner Schwester Hochzeit. Unterdessen donnerten die Schläge immer fort, und es war ihr, als rufe eine Stimme dazwischen: So macht doch nur auf um Christus willen, so macht doch nur auf! Endlich in steigender Angst ergriff die Martinieri schnell den Leuchter mit der brennenden Kerze und rannte hinaus auf den Flur; da vernahm sie ganz deutlich die Stimme des Anpochenden: Um Christus willen, so macht doch nur auf! In der Tat, dachte die Martinieri, so spricht doch wohl kein Räuber; wer weiß, ob nicht gar ein Verfolgter Zutritt sucht bei meiner Herrschaft, die ja geneigt ist zu jeder Wohltat. Aber lasst uns vorsichtig sein! – Sie öffnete ein Fenster und rief hinab, wer denn da unten in so später Nacht so an der Haustür tobe und alles aus dem Schlafe wecke, indem sie ihrer tiefen Stimme so viel Männliches zu geben sich bemühte, als nur möglich. Indem Schimmer der Mondesstrahlen, die eben durch die finstern Wolken brachen, gewährte sie eine lange, in einen hellgrauen Mantel gewickelte Gestalt, die den breiten Hut tief in die Augen gedrückt hatte [17, с. 1-2].

Перші чотири лексичні синоніми мають спільну сему ЗВУК. У виразі про луну в сінях «...аж луна пішла у сінях» семою теж є ЗВУК, але цей вираз може відноситись до багатьох ситуацій – блискавка, вибух, переміщення вантажівки. Конкретно, у наведеному контексті референтом є ДВЕРІ, він спільний за належністю до інших синонімів. Отже, вираз *луна пішла аж у сінях* є контекстуальним синонімом для цього тексту.

Із цих прикладів вибудовується такий алгоритм виокремлення КС.

1. Для висловлення в якості кандидата на контекстуальний синонім у тексті відшукується його референт, якого він характеризує.

2. Із цих характеристик визначається основна сема знайденого КС, яка співставляється з такою ж семою у інших синонімах, лексичних або контекстуальних.

3. Подальший аналіз знайденого КС відбувається у межах вивчення спільної семи, яка тепер розглядається як концепт. Аналізується розташування, значення цього КС у концепті; для цього ми залучаємо фреймове представлення концепту.

Звичайні синоніми можна оцінити і розкласти по уявній вісі: її початок – нейтральне, номіна-

тивне значення слова або виразу, далі – у різному ступені стилістично забарвлені слова і вирази. Осей може бути й більше у випадку розкладання синонімів тільки одного типу (лексичні, морфологічні та ін.). Відзначимо також, що слово з номіна- тивним значенням на початку осі з плином часу або з переходом до підмови окремих груп соціуму може мігрувати. Яскравий приклад – слово *стимул*. Для нас це добровільна мотивація до певної дії. У Стародавньому Римі цим терміном називали лише загострену паличку, якою підганяли впертих тва- рин – коней, віслуків...

Міграцію у часі різних термінів та їх значень можна пояснити існуванням у мові й мовленні так званих мовних фільтрів [9, с. 332-336]. Роль мовних фільтрів – відбір певної лексики, трансформація її значень у часі або у використанні різними прошар- ками населення (етнічними, професійними, кримі- нальними, угрупованнями за спільними інтересами тощо). Ця трансформація іноді супроводжується змінами, деривацією у самій лексичній одиниці. Для поглибленого дослідження синонімії, зокрема КС, важливо враховувати правила, закони утво- рення мовних фільтрів, які досліджено вченими В. Налімовим, М. Фуко [9].

Розкладання КС на осях, як у лексичних си- нонімів, неможливе, оскільки існує повна залеж- ність їх оцінки від референта. Отже, необхідними є виокремлення і оцінка КС у інший спосіб. Для цього пропонуємо фреймовий аналіз текстових концеп- тів, а у перспективі прийоми кваліметрії та закони утворення мовних фільтрів.

Як правило, фрейм презентується у вигляді іє- рархічної схеми, однак таке представлення зв'язків не дає відповідь про сутність та інформаційну он- тологію, про джерело інформації для кожного вузла (слота) фрейму, а тому простішою, більш наочною і продуктивнішою для аналізу та розуміння струк- тури знань є фрейм у вигляді таблиці, табличний фрейм [10, с. 19]. Фреймове моделювання дозво- ляє відобразити поняття, його атрибути і джерела знань про них.

Вважається, що фрейми у вигляді таблиці доз- воляють у найпростіший спосіб відобразити навіть складні поняття, їхні атрибути і джерела знань про них, через що забезпечується наочність конструю- вання синонімізації.

Згідно з наведеною схемою назва концепту є назвою фрейму, а атрибути концепту вписуються

у ліву колонку таблиці. Оточення понятійного ядра концепту здійснюється в колонках «значення атри- буті», «джерело знань» і «приєднана процедура». Остання дозволяє поєднати знання про атрибути концепту із сторонніми семантичними знаннями, поєднаними з атрибутами концептів асоціативним, образним і ментальним зв'язками.

Спосіб отримання знань у сучасній інженерії знань складається із таких варіантів (ми наводимо ті, які є релевантними для наших досліджень): 1) знання про значення слота (ознаки атрибуту кон- цепту), отримані за умовчанням від фрейму-зразка; 2) знання, отримані через дослідження властивос- тей від більш загального фрейму. Іншими слова- ми, досліджуваний концепт міститься в іншому концепті, який має більший семантичний обсяг; 3) із бази даних (будь-яка царина даних); 4) знання, отримані через приєднану процедуру [8, с. 121-122]. Докладніше зупинимося на пункті 4.

Як уже зазначалося, процес конструювання значення може бути як усвідомленим, так і неусвідомленим. У повній мірі це стосується і фрейму. Приєднана процедура відповідає за переключення до інших фреймів. Вбачається, що приєднана проце- дура, яка є автоматизованим процесом, в результаті якого з'являється додаткова інформація про слоти, розрахована на активацію неусвідомлюваної ком- поненти.

Таким чином, когнітивна лінгвістика надає зручний інструментарій для дослідження семан- тики контекстуальних синонімів, оскільки у фокус потрапляє взаємозв'язок символічних вербальних структур та ментальних структур, що формують знання про світ.

Для правильного декодування контекстуаль- них значень виокремлених одиниць необхідно пра- вильно встановити рівень та тип контексту, яким активується значення, і провести реконструкцію. Отже, далі стисло уточнимо уявлення про типізацію контекстів.

Найширшим типом є дискурсивний контекст – ситуація комунікації, або текст + ситуація. До дис- курсивного контексту поряд із лінгвістичними складовими залучаються екстралінгвальні складо- ві комунікативної ситуації, що є дискурсивно реле- вантними [7, с. 15].

Наведемо класифікацію контекстів, що входять до складу дискурсивного контексту, запропоновану Л.Р. Безуглою [2]:

Табл. 1

Структура табличного фрейму. Назва фрейму

Table 1

Structure of a table frame. The name of the frame

Назва слота	Значення слота	Спосіб отримання знань про значення	Приєднана процедура

- онтологічний контекст – час, місце, фізичне середовище комунікації, присутні/спостерігачі; код і канал зв'язку;

- комунікативний контекст – комуніканти, їхня комунікативна компетенція, цілі, стратегії та тактики;

- соціальний контекст – біосоціальні ролі, статуси комунікантів, інституціональні аспекти комунікації;

- психофізіологічний контекст – психічний і фізичний стан комунікантів;

- культурний контекст – культурологічні й соціально-історичні аспекти комунікації;

- когнітивний контекст – знання комунікантів, включно зі знаннями один про одного, та мета-знання, когнітивні операції комунікантів;

- психолінгвістичний контекст – лінгвістична компетенція комунікантів.

Під час фреймового аналізу КС суттєво допомагає попереднє усвідомлення типу контексту, з якого виокремлено цей КС. Таке усвідомлення впливає на оцінку всіх характеристик КС, які позначені в табличному фреймі, і особливо – на оцінку приєднаної процедури. За класифікацією А.П. Мартинюк і Л.Р. Безуглої тип контексту визначається досить легко. У наведеному раніше прикладі розповіді Е.Т.А. Гофмана «Панна Скудері» тип контексту є одночасно онтологічним, комунікативним, соціальним, когнітивним та психофізіологічним. Всі ці фактори впливають на оцінку наведеного у прикладі КС у процесі його фреймового аналізу у складі концепту ЗВУК.

До характеристик типів контексту додамо ще одне зауваження: існують такі тексти, в яких практично немає синонімів, тим більш, контекстуальних. Наприклад, будь-який науково-математичний текст невід'ємний від таких рівнів тексту/контексту, як комунікативний, частково – онтологічний (лише код зв'язку), когнітивний і психолінгвістичний (знання математичних термінів, логіки математичного викладу). Відмітимо, що в математиці всі поняття і ознаки чітко, однозначно закріплені за своїми референтами, тому в таких текстах надзвичайно рідко зустрічаються синоніми, тим більше – контекстуальні. Але виключення вражаючі: це розділ математичної логіки, де вивчаються парадокси у звичайних художніх та побутових текстах; в таких текстах взагалі неможливо визначити референт для КС.

Пояснимо це на прикладі парадоксу (текст наведено із лінгвістичної енциклопедії [12, с. 444]).

«Македонський був сином бездітних батьків».

Парадокс тут є очевидним: якщо батьки – бездітні, то Олександр Македонський не міг народитись, якщо він народився, то батьки не були бездітні. У сатиричних текстах це речення гіпотетично можна було б розширити, змінити, наприклад: *Македонський (чи хтось інший) був сином бездітних батьків, він успадкував це пожухле листя безсилля*. У цьому короткому контексті *пожухле листя безсилля* є контекстуальним синонімом слова *бездітний*,

у них спільна сема – БЕЗПЛІДНІСТЬ. Але до якого референта відноситься цей КС – незрозуміло з парадоксальності всього висловлення: якщо до його батьків – тоді руйнується весь смисл висловлення. До Македонського теж не відноситься, бо він не міг існувати і щось успадкувати від батьків, оскільки він не міг народитись у таких батьків.

Це означає, що існують такі тексти/контексти, у яких неможливо, зберігаючи смисл висловлень, визначити референта до КС. У підсумку, до класифікації типів контексту за Л.Р. Безуглою слід окремо додати новий тип контексту – парадоксальний. Це необхідно для фреймового аналізу КС у таких текстах.

Перейдемо до фреймового аналізу КС. Вище було пояснено сутність табличного фрейму, його структуру та можливості фреймового аналізу концептів. Фреймовий аналіз КС є плідним саме тому, що для аналізу групи синонімів (включно і КС), перш за все виявляється спільна сема цих синонімів. А далі ця сема аналізується за схемою табличного фрейму. Серед атрибутів концепту фігурують ті ж саме синоніми. Аналіз значень атрибутів-синонімів виявляє їх близькість/віддаленість від номінативного значення. Способи отримання знань про значення дозволяють з'ясувати з контексту, чому саме це слово або вираз є КС. Приєднана процедура допомагає реципієнту виявити, який образ створений цим КС в контексті, до якого референта відноситься цей КС.

Наведену схему фреймового аналізу КС далі проілюструємо на прикладах. Також відзначимо, що запропонована нами схема дещо відрізняється в бік більшої універсальності від аналогічних схем застосування фреймів в аналізі синонімів, наприклад, у А.М. Судді [15]. У цій роботі ретельно за допомогою фреймів досліджено функціонування контекстуальних синонімів-прикметників; отже, тут схема застосування фрейму специфічно конкретизована. Наша фреймова схема пристосована для аналізу будь-яких частин мови, через які виражено КС. Наведемо приклади аналізу.

Приклад 1.

*Байка Г. К. Пфєффеля «Грифи» / Г. К. Pfeffel
“Die Greifen”*

*Der wilde Kaukausus gebirg/ Zur Zeit des Altertums
in seinen Schlunden/*

*Die Brut der Greifen, eine Räuberschaar/ Mit
Flügeln, die wir nicht bei dem Linnäus finden./ Sie
stahlen nach dem strengsten Recht./ Indem sie, wo
sie nur auf einen Vogel stiessen,/ Dem Adler wie dem
Spatz, dem Strausse wie dem Specht,/ Die Federn aus
den Schwingen rissen./ Ein biederer Faun, der einst
den Unfug sah,/ Trug Mitleid mit den armen Tieren/
„Banditen“, rief er aus, „was macht ihr da?“/ „Ei nun“,
versetzten sie, „wir reformieren“ [18].*

У байці йдеться про те, що зграя хижаків створила «розбійників шайку» щоб знищувати інших птахів. Інший персонаж (Фавн) назвав їх «бан-

дою», а вони відповіли: «Ми – не банда, ми – реформатори». «Шайка розбійників» і «банда» є лексичними синонімами з дуже близьким значенням. Взагалі, реформатори і реформи можуть бути різними, корисними, шкідливими. В контексті байки «реформатори» звучать іронічно, як виправдання розбою. Усвідомити цю іронію детальніше допомагає соціальний тип контексту байки (біосоціальні ролі, статуси комунікантів, інституціональні аспекти події). Тому «реформатори» є КС, всі три синоніми мають спільну сему – НАСИЛЬНИЦТВО. Отже, складаємо фрейм концепту НАСИЛЬНИЦТВО.

Приклад 2.

«Wahr ist, dass man die Deutschen im englischsprachigen Ausland oft als «Krauts» bezeichnet. Unwahr ist dagegen, dass deutsche Blauhelmsoldaten dort «UN-Krauts» genannt werden» [11, с. 103; 19].

У цьому тексті, виходячи з його контекстуально-го трактування, спостерігаються два КС: «Kraut» і «Unkraut». Перший з них буквально означає «бур'ян, поганий тютюн, зілля» (в німецькій мові у розмовному мовленні слово «бур'ян» може передавати зневажливість, презирливість). Другий КС означає теж саме із застосуванням до ООН: «ООН-нівський бур'ян». З контексту зрозуміло, що ці КС мають

Табл. 2

Назва фрейму НАСИЛЬНИЦТВО

Table 2

Name of the frame VIOLENCE

Атрибути	Значення атрибутів	Спосіб отримання знань про значення	Приєднана процедура
Шайка розбійників	Грабунки, насильство, знищення довкілля	Тлумачний словник, мовний досвід читача	Образне приписування природним хижакам людської поведінки. Алегорія, іносказання
Банда	Грабунки, насильство, підкорення своїм інтересам	Тлумачний словник, мовний досвід читача	Образне приписування природним хижакам людської поведінки. Алегорія, іносказання
Реформатори	Перетворюють навколишню дійсність; але в байці виправдовують свої вчинки	Іронічний контекст байки	Референт КС – згряга грифів, їх бажання виправдати свої дії

Табл. 3

Назва фрейму ЗАЙВІСТЬ

Table 3

The name of the frame REDUNDANCY

Атрибути	Значення атрибутів	Спосіб отримання знань про значення	Приєднана процедура
Unkraut	Бур'ян, зілля, поганий тютюн. Слова, що означають дещо шкідливе	Словники, довідники	Асоціація референта з об'єктом зайвим, непотрібним, шкідливим. Референт КС – німці за кордоном
UN-Unkraut	Теж саме, але у поєднанні із застосуванням до ООН	Знання читача про роль блакитних касок ООН	Образне сприймання через іронію <u>зворотного</u> : <u>незайвості, потрібності, користі</u> німецьких солдат за кордоном. Асоціація з політичною ситуацією ООН – Німеччина

Табл. 4

Назва фрейму БЕЗПЛІДНІСТЬ

Table 4

The name of the frame is INFERTILITY

Атрибути	Значення атрибутів	Спосіб отримання знань про значення	Приєднана процедура
Бездітні батьки	Нездатні народити дитину	Мовний досвід читача, логіка, що заперечує існування сина	Пошук причин бездітності, безплідності
Пожухле листя безсилля	Символ непридатності, нежиттєздатності	Тип контексту – парадоксальний і біосоціальний	Образне вираження символу. Парадокс не дозволяє встановити референта КС. Усвідомлення іронічного смислу висловлення

спільну сему ЗАЙВІСТЬ присутності, а референтом першого КС є німці в англomовному зарубіжжі, але не німецькі солдати в касках ООН (це референт другого КС). Отже, проводимо фреймовий аналіз концепту ЗАЙВІСТЬ.

У цьому прикладі фреймового аналізу два КС, які характеризують зайвість/не зайвість. Спільна сема цих КС та їх референти очевидні, але додаткова приєднана процедура у фреймі дозволяє читачу усвідомити з контексту глибокий підтекст про наявність складнощів у політиці ООН – Німеччина і про несправедливу реакцію соціуму.

Приклад 3.

Складемо фрейм для КС у наведеному раніше парадоксальному висловленні: *«Македонський був сином «бездітних батьків, він успадкував це пожухле листя безсилля»*. Вище це висловлення розглядалось як приклад парадоксального контексту. Було виявлено, що спільною семою виразів *«бездітні батьки»* і *«пожухле листя безсилля»* є БЕЗПЛІДНІСТЬ.

Фреймовий аналіз цього короткого парадоксу виявляє цікаві зв'язки тексту з підтекстом, які допомагає виявити приєднана процедура. Спільна сема синонімів в ньому – БЕЗПЛІДНІСТЬ, вона частково співпадає з первинним лексичним синонімом. Складаємо фрейм концепту БЕЗПЛІДНІСТЬ.

Саме фреймовий аналіз приєднаної процедури виявлення КС відкриває глибокий іронічний підтекст всього парадоксального висловлення, який може асоціюватися з такими висновками: Македонський все ж є історичною постаттю, а бездітність його батьків, пожухле листя їх безсилля, може бути натяком на те, що вони були нездатні або не бажали його виховувати, піклуватись про нього. У такому трактуванні сам Македонський міг успадкувати ту ж саму нездатність або небажання виховувати й своїх дітей.

Це висловлення може бути іронічним запереченням історичного факту існування постаті Македонського.

Наведені приклади фреймового аналізу КС свідчать про доцільність такого підходу, оскільки він

дозволяє схематично та досить наочно визначити смисл контекстуального синоніма через встановлення його референта в тексті або причину неможливості цього; дозволяє знайти спільну сему групи синонімів. Приєднана процедура активізує образну думку для виявлення смислу іносказання, алегорії в контексті, зв'язку синонімів з референтами, а також виявляє прихований підтекст.

3. ВИСНОВКИ

Явище синонімії є комплексним, містить багато аспектів, які вивчаються в семіотичі, когнітології, лінгвостилістиці та інших суміжних розділах науки. Особливе місце у цьому явищі займає контекстуальна синонімія, вивчення особливостей якої потребує чітких уявлень про типи контекстів, референцію в них, про способи виявлення спільних сем, контекстуального смислу виразів. Цим проблемам присвячена низка праць (огляд у Вступі); у нашій статті акцент зроблено на виявленні і аналізі КС за допомогою табличних фреймів. Такий спосіб дозволяє унаочнювати в межах лінгвокогнітивної парадигми спільну сему групи синонімів, пошук їх референтів, виявляти прихований смисл тексту.

Визначено важливу роль здійснення операції приєднаної процедури у фреймі для виявлення референта КС та спільної семи групи прикметників. Особливо фреймовий аналіз за пропонованою нами методикою допомагає в аналізі КС в парадоксальних контекстах, де однозначна прив'язка КС до референта неможлива, а виокремлення КС відбувається за спільною семою групи синонімів.

До перспектив розвитку дослідження належить подальше вивчення розмаїття КС, класифікація способів їх вираження у мові в залежності від типу контексту, його композиції, жанрів дискурсу. Таке системне упорядкування потребує залучення нових наукових парадигм – системного аналізу, кваліметрії, лінгвосинергетики. Цікавим також виглядає дослідження ступеня насиченості контекстуальними синонімами, їх реалізації у концептуальних метафорах різних типів дискурсу – від мінімальної (у математичних текстах) до максимальної (у науково-фантастичних творах).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Басок, В. А. (2006). *Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови)*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Київський національний лінгвістичний університет, Київ.
2. Безугла, Л. Р. (2007). *Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі*: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
3. Казимір, І. С. (2023). Гіперо-гіпонімічні відношення КС у британському газетному дискурсі. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Філологія*, 34(1), 157-161.
4. Казимір, І. С. (2022). Категорія контекстуальної синонімії у світлі теорії концептуально-метафоричної інтеграції. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 54. Одеса.
5. Казимір, І. С. (2023). Семантичні відношення перетину та несумісності КС в газетному дискурсі. *Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького держ. пед. інституту імені І. Франка*, 62(1), 200-202.

6. Лесін, В. М., & Пулінець, О. С. (1971). *Словник літературознавчих термінів*. 3-тє вид. Київ: Радянська школа.
7. Мартинюк, А. П. (2004). *Конструювання гендеру в англомовному дискурсі*. Харків: Константа.
8. Мукатаєва, Я. В. (2009). *Німецький прозовий шванк: лінгвостилістичний, прагматичний та когнітивний аспекти*. (Дис. канд. філол. наук). ХНУ імені В.Н. Каразіна. Харків.
9. Піхтовнікова, Л. С. (2021). *Еволюція німецької віршованої байки (XIII–XXI століття): стилістико-синергетичний та зіставний аспекти*: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
10. Піхтовнікова, Л. С., & Гончарук О. М. (2016). *Англомовна прозова байка: прагматилістичний і лінгвокогнітивний аспекти*: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
11. Піхтовнікова Л. С., Мастерова О. Я., & Кабусь О. П. (2016). *Німецькомовні публіцистичні тексти соціально-критичного напрямку: прагматилістичний і когнітивний аспекти*: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
12. Селіванова, О. О. (2006). *Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія*. Полтава.
13. Суддя, А. М. (2009). Функціонування мовних і контекстуальних синонімів-прикметників у німецькомовному художньому дискурсі у прагматилістичному та когнітивному аспектах: постановка проблеми. *Вісник Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна*, № 867. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов, 60, 91-95.
14. Суддя, А. М. (2012). Референційна ідентичність як один із критеріїв визначення контекстуальної синонімії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. 29(3), 226-229.
15. Суддя, А. М. (2014). *Функціонування контекстуальних синонімів-прикметників у німецькомовному художньому дискурсі: когнітивний та прагматилістичний аспекти*. (Дис. канд. філол. наук). Запоріжжя.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

16. Гофман, Е. Т. Панна Скюдери. Переклад Євгена Поповича. Відновлено з: ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=720.
17. Hoffmann, E. T. A. (2017). *Das Fräulein von Scuderi. Eine Erzählung aus dem Zeitalter Ludwigs XIV*. Stuttgart: Reclam.
18. Pfeffel, G. K. (1861). *Fabeln und Erzählungen* 1. Bd. Hrsg. v. H. Hauff. Stuttgart und Tübingen.
19. Zeitsagen (2001). *Eulenspiegel*. №1.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2025

Стаття рекомендована до друку 19.04.2025

Lydia Pikhtovnikova – Doctor of Science (Philology), Professor at the Department of Romance and German Philology, at the Department of Oriental Languages and Intercultural Communication of V.N. Karasin Kharkiv National University; e-mail: lpichtov@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-0653>; GOOGLE SCHOLAR: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=de&authuser=3&; RESEARCH GATE: https://www.researchgate.net/profile/Lidiya_Pichtownikowa

CONTEXTUAL SYNONYMY: APPROACHES TO IDENTIFICATION AND COGNITIVE ANALYSIS

The article reviews the state of modern research on the phenomenon of contextual synonymy (CS), noting the complex systematicity and structure of this phenomenon. At present, there is no complete analysis in this direction. The scientific approaches of various authors to the study of CS are identified: semiotic, linguocognitive, linguostylistic.

In general, the work emphasizes the frame analysis of CS as a type of linguocognitive approach, since the frame visualizes a complex scheme of searching for CS in the text, their interpretation, identifying their common seven, determining the referent of CS, explaining the role of CS in revealing the deep subtext in the content of the text. Particular attention is focused on the attached procedure in the frame, which allows for detailed and visual identification and analysis of all these important factors.

The paradoxical type of context is also considered, from which it is impossible to determine the referent of the CS; in this case, the detection of the CS and the deep subtext of the paradox is clearly determined by frame analysis. It is noted that for the correct decoding of the contextual meanings of words and expressions, it is necessary to establish the type of context by which the meanings are activated. Therefore, the work provides a list and characteristics of the types of context. As a result, another type is added to this list - paradoxical context.

General rules for ordering synonyms according to their distance from the first, nominative synonym are outlined, but this scheme is suitable only for lexical synonyms; for CS, their ordering is possible only through the classification of their referents.

Prospects for the development of this and other works of the chosen direction are the further formation of a general theory of CS, the study of contextual synonymy in different types of context, taking into account their structure and composition. Systematic ordering of the theory of CS requires the involvement of new scientific paradigms - system analysis, the theory of language filters, qualimetry, linguistic synergetics.

Key words: *contextual synonymy, conceptual metaphor, lexical synonymy, attached procedure, referent, shared sema, tabular frame, context type.*

REFERENCES

1. Basok, V. A. (2006). *Kontekstual'na sinonimiya: semantyko-stylistychnyy ta prahmatychnyy aspekty (na materialy imennykhiv suchasnoyi nimets'koyi movy)*. (Avtoref. dys. kand. filol. nauk). Kyiv: Kyiv natsional'nyy linhvistychnyy universytet. [Contextual synonymy: semantic-stylistic and pragmatic aspects (based on the material of nouns of the modern German language)]. (author's abstract. dissertation candidate of philological sciences). Kyiv National Linguistic University]. (in Ukrainian)
2. Bezuhla, L. R. (2007). *Verbalizatsiya implitsytnykh smysliv u nimets'komovnomu dialohichnomu dyskursi : monohrafiya*. [Verbalization of implicit meanings in German-language dialogical discourse: monograph]. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina. [Kharkiv: V. N. Kharkiv National University] (in Ukrainian)
3. Kazymir, I. S. (2023). *Hipero-hiponimichni vidnoshennya KS u brytans'komu hazetnomu dyskursi*. [Hyper-hyponymic relations of the KS in British newspaper discourse]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernads'koho. Ser: Filolohiya*. [Scientific notes of the V.I. Vernadsky TNU. Ser: Philology, 34(1), 157-161]. (in Ukrainian)
4. Kazymir, I. S. (2022). *Kategoriya kontekstual'noyi sinonimiyi u svitli teoriiy kontseptual'no-metaforychnoyi intehtatsiyi*. [The category of contextual synonymy in the light of the theory of conceptual-metaphorical integration]. *Naukovyy visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser: Filolohiya*, 54. Odesa. [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser. Philology, 54. Odesa]. (in Ukrainian)
5. Kazymir, I. S. (2023). *Semantychni vidnoshennya peretynu ta nesumisnosti KS v hazetnomu dyskursi. Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk. Mizhvuziv's'kyi zbirnyk naukovykh prats' molodykh vchenykh Drohobys'koho derzh. ped. instytutu imeni I. Franka*. [Semantic relations of intersection and incompatibility of CS in newspaper discourse. Current issues of the humanities. Interuniversity collection of scientific works of young scientists of the Drohobych State Pedagogical Institute named after I. Franko, 62(1)], 200-202. (in Ukrainian)
6. Lesin, V. M., & Pulnits', O. S. (1971). *Slovnnyk literaturoznavchykh terminiv*. [Dictionary of Literary Terms]. 3-tye vyd. Kyiv: Radyans'ka shkola. [3rd ed., Kyiv: Soviet School]. (in Ukrainian)
7. Martynyuk, A. P. (2004). *Konstruyuvannya henderu v anhlovnomu dyskursi*. [The Construction of Gender in English-Language Discourse]. Kharkiv: Konstanta. (in Ukrainian)
8. Mukatayeva, Ya. V (2009). *Nimets'kyi prozovyy shvank: linhvostylistychnyy, prahmatychnyy ta kohnityvnyy aspekty*. (Dys. kand. filol. nauk). KHNU imeni V.N. Karazina. Kharkiv. [German prose shvank: linguostylistic, pragmatic and cognitive aspects. (Dissertation candidate of philological sciences). V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv]. (in Ukrainian)
9. Pikhtovnikova, L. (2021). *Evolutsiya nimets'koyi virshovanoi bayky (XIII–XXI stolittya): stylistyko-synerhetychnyy ta zistavnyy aspekty* [The evolution of the German verse fable (XIII–XXI centuries): stylistic-synergetic and comparative aspects]: monohrafiya. Kharkiv: KHNU imeni V. N. Karazina. (in Ukrainian)
10. Pikhtovnikova, L. S., & Honcharuk, O. M. (2016). *Anhlovna prozova bayka: prahmastylistychnyy i linhvokohnityvnyy aspekty: monohrafiya*. Kharkiv: KHNU imeni V. N. Karazina. [English-language prose fable: pragmatic and linguocognitive aspects: monograph]. Kharkiv: KhNU named after V. N. Karazin. (in Ukrainian)
11. Pikhtovnikova, L. S., Masterova, O. Ya., & Kabus', O. P. (2016). *Nimets'komovni publitsystychni teksty sotsial'no-krytychnoho napryamu: prahmastylistychnyy i kohnityvnyy aspekty: monohrafiya*. Kharkiv: KHNU imeni V. N. Karazina. [German-language journalistic texts of a socio-critical direction: pragmatist and cognitive aspects: monograph]. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU (in Ukrainian)
12. Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna linhvistyka. Terminolohichna entsyklopediya*. [Modern linguistics. Terminological encyclopedia]. Poltava. (in Ukrainian)
13. Suddya, A. M. (2009). *Funktsionuvannya movnykh i kontekstual'nykh synonymiv-prykmetnykh u nimets'komovnomu khudozhn'omu dyskursi u prahmastylistychnomu ta kohnityvnomu aspektakh: postanovka problemy*. [Functioning of linguistic and contextual synonyms-adjectives in German-language artistic discourse in pragmatist and cognitive aspects: problem statement]. *Visnyk Kharkivs'koho Natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya: Romano-hermans'ka filolohiya. Metodyka vykladannya inozemnykh mov*. Kharkiv: KHNU. [Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Romance-Germanic Philology. Methods of teaching foreign languages, 60. Kharkiv: Kharkiv National University], 91-95. (in Ukrainian)
14. Suddya, A. M. (2012). *Referentsiyna identychnist' yak odyin iz kryteriyiv vyznachennya kontekstual'noyi sinonimiyi*. [Referential identity as one of the criteria for determining contextual synonymy]. *Naukovi pratsi Kam"yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohienka: Filolohichni nauky*. [Scientific works of the Ivan Ohienko Kamianets'-Podil'skyi National University: Philological Sciences, 29(3), 226-229. (in Ukrainian)
15. Suddya, A. M. (2014). *Funktsionuvannya kontekstual'nykh synonymiv-prykmetnykh u nimets'komovnomu khudozhn'omu dyskursi: kohnityvnyy ta prahmastylistychnyy aspekty*. Dysertatsiya na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata filolohichnykh nauk: [Functioning of contextual synonyms-adjectives in German-language artistic discourse: cognitive and pragmatic-stylistic aspects. Dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences. Zaporizhzhia]. (in Ukrainian)

ILLUSTRATIVE MATERIAL

16. Hofman, E. T. Panna Skiuderi. *Pereklad Yevhena Popovycha*. [Hoffman, E.T. Miss Scuderi. Translated by Yevgen Popovich]. Retrieved from: ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=720.
17. Hoffmann, E.T.A. (2017). *Das Fräulein von Scuderi. Eine Erzählung aus dem Zeitalter Ludwigs XIV*. Stuttgart: Reclam.
18. Pfeffel, G. K. (1861). *Fabeln und Erzählungen*. 1. Bd. Hrsg. v. H. Hauff. Stuttgart und Tübingen.
19. Zeitansagen. (2001). *Eulenspiegel*. №1.

The article was received by the editors 06.03.2025

The article is recommended for printing 19.04.2025